

Γενετική οπτική: η συνεισφορά της στη μελέτη του φυσιολογικού και του παθολογικού

Ο. Πανοπούλου – Μαράτου¹

Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ως η μοναδική εκπρόσωπος, τελικά, από το χώρο της ψυχολογίας του παιδιού σ' αυτή την Ημερίδα, διάλεξα να μιλήσω για τη γενετική οπτική σε ορισμένες ψυχολογικές θεωρίες και στην ψυχοπαθολογία. Θα αφιερώσω κατ' αρχήν λίγο χρόνο για να δικαιολογήσω τον τίτλο της εισήγησής μου και την επιλογή του επιθέτου *γενετική*, σε σχέση με το επίθετο *εξελικτική* ή *αναπτυξιακή*, που θα μπορούσα να χρησιμοποιήσω.

Ενώ λοιπόν το επίθετο *γενετική* παραπέμπει για όλους μας στα γονίδια και στον επιστημονικό εκείνο κλάδο, που εξετάζει, μεταξύ άλλων, τον τρόπο με τον οποίον ορισμένα χαρακτηριστικά περνούν από τους γονείς στα παιδιά, στην ψυχολογία έχει διαφορετική σημασία. Στο κλασσικό λεξικό της ψυχολογίας του R. Wallerstein, το γενετικό ορίζεται ως «αυτό που έχει σχέση με την προέλευση και την εξέλιξη ή ανάπτυξη ενός οργανισμού. Η γενετική ψυχολογία είναι ο κλάδος που μελετά τα ψυχικά φαινόμενα και τη συμπεριφορά, μέσα από τη γενετική μέθοδο, δηλαδή με την εξερεύνηση της προέλευσης και της εξελικτικής πορείας των διαφόρων ψυχικών φαινομένων ομοίως

και μια γενετική θεωρία είναι αυτή που προσπαθεί να εξηγήσει ένα παρόν φαινόμενο μέσα από την πηγή του και την ιστορική του εξέλιξη» (Drener, 1952, σελ. 307).

Από την άλλη μεριά, κλάδος όπως η εξελικτική ψυχολογία ή η εξέλιξη του παιδιού και η ανθρώπινη ανάπτυξη, οι οποίοι παραπέμπουν ακριβώς στον όρο *εξέλιξη* (*development*) παραμένουν περιγραφικοί, χωρίς την υποχρεωτική αναζήτηση της προέλευσης και χωρίς απαραίτητα να υπονοούν μια αιτιολογική σχέση μεταξύ του παρόντος φαινομένου και του παρελθόντος του.

Ο όρος *γενετική* πολιτογραφήθηκε θα έλεγα, μάλλον, παρά πρωτοχρησιμοποιήθηκε στην ψυχολογία, από τον Piaget, ο οποίος περιγράφει τη γενετική ως μέθοδο που αναζητά να οδηγήσει τη μελέτη των μηχανισμών της γνώσης στην πηγή τους και να περιγράψει την εξέλιξή τους. Παραλλήλησε τη γενετική ψυχολογία του με μια ψυχική εμβρυολογία, και, πέρα από το πλήθος των ακαδημαϊκών μαθημάτων του, που ήταν ακριβώς γύρω από τη γενετική ψυχολογία, χρησιμοποίησε τον όρο *γενετική* για την επιστημολογία του.

Είναι χαρακτηριστικό ότι, στις γαλ-

¹ Αναπλ. καθηγήτρια κλινικής ψυχολογίας

λόφωνες χώρες, χρησιμοποιείται σχεδόν αποκλειστικά ο όρος γενετική για την ψυχολογία του παιδιού και την ανθρώπινη ανάπτυξη, ενώ στις αγγλόφωνες χώρες, οι κλάδοι ονομάζονται αντίστοιχα εξελικτική ψυχολογία, ψυχολογία του παιδιού και ανθρώπινη ανάπτυξη (*developmental psychology, child psychology και human development*).

Ο όρος γενετική χρησιμοποιήθηκε επίσης από μερικές ψυχαναλυτικές θεωρίες, και κυρίως από την ψυχολογία του Εγώ, οι εκπρόσωποι της οποίας προτείνουν, πέρα από τις τρεις οπτικές της μεταψυχολογίας του Freud (δυναμική, οικονομική και τοπική-δομική) μια τέταρτη, τη γενετική. Οι Hartmann και Kris (1945), σε μια μελέτη τους για τη γενετική προσέγγιση στην ψυχανάλυση, υποστηρίζουν ότι μια ψυχαναλυτική έρευνα εμπεριέχει τρεις διαστάσεις: την περιγραφή μιας συγκεκριμένης αντίδρασης ως αποτέλεσμα συγκρούσεων (πρόκειται για τη δυναμική διάσταση), την αναδρομική αναζήτηση της εμφάνισής της σε μια πιο πρώιμη εποχή (ιστορική διάσταση) και την εξερεύνηση του χρόνου, του τόπου και της αιτίας, που αυτή η μορφή αντίδρασης πρωτο-εγκαταστάθηκε (γενετική διάσταση). Σήμερα η άποψη αυτή δεν είναι γενικά αποδεκτή από όλους τους ψυχαναλυτές, οι οποίοι θεωρούν ότι η αναζήτηση αιτιολογικής σχέσης ανάμεσα στο παρόν και στο παρεθόν δεν οδηγεί πολύ μακριά. Μια δεύτερη αντίρρηση προήλθε από το ότι οι απόψεις αυτές των εκπροσώπων της ψυχολογίας του Εγώ, οδήγησαν σε προοπτικές, — διαχρονικές έρευνες, οι οποίες αποσκοπούσαν στην παρακολούθηση παιδιών και στην ψυχανάλυσή τους, με στόχο να προλάβουν τις νευρώσεις της ενήλικης ζωής, παρεμβαίνοντας στην πηγή τους. Οι έρευνες αυτές απέτυχαν ως προς το στόχο τους, παρήγαγαν όμως πλούσιο υλικό από παρατηρήσεις

συνδιαλλαγών μικρών παιδιών με τις οικογένειές τους και με το χώρο των νηπιαγωγείων.

Η γενετική αυτή οπτική συνέδεσε και με άλλους τρόπους την ψυχολογία του παιδιού με την ψυχανάλυση. Ήδη το 1920, ο Piaget δημοσιεύει ένα άρθρο για την ψυχανάλυση και τις σχέσεις της με την ψυχολογία του παιδιού, όπου κάνει κριτική για τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιεί την έννοια του σταδίου ο Freud (Piaget, 1920). Εδώ θα ήθελα να τονίσω ότι ο ίδιος ο Freud δεν χρησιμοποιεί τον όρο *γενετική*, η ιδέα όμως μιας αιτιολογικής σχέσης ανάμεσα στο παρόν και στο παρεθόν διατρέχει, κατά τη γνώμη μου, όλο του το έργο. Έννοιες όπως είναι το τραύμα, η καθήλωση, η παλινδρόμηση, η έννοια της παιδικής νευρώσεως του ενηλίκου, και οι οργανώσεις προσωπικότητας, όταν αναφέρονται σε δάνεια από την περιγραφή των σταδίων της λιβιδινικής εξέλιξης (π.χ. προ-οιδιπόδειες ή οιδιπόδειες οργανώσεις), παραπέμπουν στη γενετική οπτική, χωρίς να την ονομάζουν έτσι. Από την άλλη μεριά, στη θεωρία του Freud, δεν υπάρχει προσπάθεια να ενσωματωθούν μ' έναν ολικό τρόπο όλες οι λειτουργίες του ψυχικού οργάνου σε μια δομή σταδίου, στα διάφορα επίπεδα εξέλιξης, όπως προσπαθεί να κάνει η γενετική ψυχολογία του Piaget. Για τον Freud, όπως επισημαίνουν οι Laplanche και Pontalis (1967) παραμένουν ανοιχτά τα θέματα του τρόπου οργάνωσης των αμυνών, του Εγώ, καθώς και το θέμα των σχέσεων ανάμεσα στις αναπτυξιακές τάσεις της λίμπιντο ή των σχέσεων με το αντικείμενο για τον προσδιορισμό και την πορεία μιας νευρώσεως.

Τελικά, το ενδιαφέρον είναι ότι ούτε η ψυχανάλυση, ούτε η γενετική θεωρία του Piaget είναι εξελικτικές θεωρίες, οι οποίες αφορούν αποκλειστικά το παιδί. Και ο Piaget, αλλά και οι συ-

νεχιστές του Freud, οδηγήθηκαν στη μελέτη του παιδιού μέσα από την ανάγκη των θεωρητικών τους αναζητήσεων. Ο μεν Piaget, χτίζοντας μια γενετική θεωρία της γνώσης, κατέληξε να μελετά το παιδί από τη στιγμή της γέννησής του, και οι ψυχαναλυτές, ξεκινώντας από το παθολογικό, στην αρχή με τη νεύρωση και αργότερα με την ψύχωση του ενηλίκου-υπέθεσαν μια σχέση με κάποιου είδους στάση στην εξελικτική πορεία της λίμπιντο.

Η ανταλλαγή απόψεων υπήρξε πολύ παραγωγική. Το 1933, ο R. de Saussure δημοσιεύει ένα άρθρο για τη γενετική ψυχολογία και την ψυχανάλυση, όπου συγκρίνει τις θεωρίες του Freud και του Piaget, εκτιμώντας ότι υπάρχει ένας χρονικός παραλληλισμός ανάμεσα στις φάσεις της λιβιδινικής εξέλιξης και στα στάδια της νοητικής εξέλιξης του παιδιού (de Saussure, 1933). Η σύγκριση συνεχίζεται με μελέτες όπως του Hartman (1950), της Anna Freud (1951), του P. Wolff (1960) και του Coblener (1968).

Εν τω μεταξύ, οι παρατηρήσεις των Spitz (1945 και 1946), Burlingham και A. Freud (1942 και 1944), Bowlby (1940 και 1951) Hellman (1962) και Provence και Lipton (1962) με παιδιά που ζούσαν σε ιδρύματα, στάθηκαν η πηγή για πολλές καινούργιες προοπτικές - διαχρονικές έρευνες οι οποίες στόχευαν στη σύνδεση πρώιμων εμπειριών με τη μετέπειτα ψυχοπαθολογία.

Από τις νεώτερες ψυχαναλυτικές θεωρίες (π.χ. της Margaret Mahler) περιγραφή των φάσεων της λιβιδινικής εξέλιξης και της σχέσης του παιδιού με το αντικείμενο-μητέρα, ξαναθέτει το θέμα της γενετικής προσέγγισης στις εξελικτικές θεωρίες (Mahler, 1975).

Σε όλες αυτές τις θεωρίες, η μέθοδος που ακολουθείται είναι η παρατήρηση και η λεγόμενη κλινική. Ο Piaget μάλιστα, όπως είναι γνωστό ονόμασε

τη μέθοδό του κριτική παρατήρηση σε ό,τι αφορά τις μελέτες του με τα βρέφη και κλινική μέθοδο αυτήν που χρησιμοποιούσε με τα μεγαλύτερα παιδιά. Και γράφει: «εμπλέκω τα παιδιά σε συζητήσεις με τρόπο που δανειζομαι από τις ψυχιατρικές συνεντεύξεις, με στόχο να ανακαλύψω κάτι από το συλλογισμό που βρίσκεται πίσω από τις σωστές, αλλά κυρίως πίσω από τις λανθασμένες τους απαντήσεις!» (Piaget, 1924, σελ.).

Για να ολοκληρωθεί λοιπόν αυτό το πρώτο επιχείρημα για την συνεισφορά της ψυχολογίας του παιδιού στη θεωρία και στην πρακτική της ψυχολογίας γενικότερα, θα έλεγα ότι, με τη μέθοδο της γενετικής ψυχολογίας του Piaget και της ψυχανάλυσης, που είναι η κλινική, και με την αναζήτηση σχέσεων ανάμεσα σ' αυτό που μελετούν στο παρόν και σ' αυτό που είναι η ιστορία του και η προέλευσή του, βρίσκεται ένα σημαντικό κοινό σημείο ανάμεσα στην ψυχολογία και στην ψυχιατρική - στη δεύτερη περίπτωση αφορά βέβαια τη μελέτη του παθολογικού.

Τώρα, από την άλλη μεριά, η μελέτη του παθολογικού στον ενήλικα, από την ψυχιατρική σκοπιά, με την παρατήρηση ως μέθοδο και την περιγραφή ή κατηγοριοποίηση ως σημείο αναφοράς, επηρέασε αναμφισβήτητα και ορισμένες ψυχολογικές θεωρίες, του ψυχαναλυτικού κυρίως χώρου, στην προσπάθειά τους να περιγράψουν ακόμα και τη φυσιολογική ψυχολογική εξέλιξη. Ετσι, η θεωρία της Melanie Klein, με τη χρήση όρων όπως είναι «παρανοειδής-σχιζοειδής» και η «καταθλιπτική» θέση - όρων που είναι δάνεια από την ψυχιατρική του ενήλικα, (Klein, 1935 και 1946), ή ακόμα η συμβιωτική ή η αυτιστική, φάση της εξέλιξης στη θεωρία της M. Mahler (1975), δάνεια αυτές από την παιδοψυχιατρική, παραπέμπουν τον αναγνώστη στο παθολογικό. Οι θεωρίες αυτές, παρά τις

όποιες αντιρρήσεις μπορεί να έχει κάποιος για τη χρήση των συγκεκριμένων όρων, παραμένουν οι πιο πρόσφορες στον τομέα της ψυχολογίας του παιδιού και μια συνεργασία με τους παιδοψυχιάτρους στο επίπεδο της κλινικής εφαρμογής.

Αντίθετα, η επίσημη, και τονίζω τη λέξη *επίσημη*, ψυχιατρική έκφραση παραμένει σ' ένα επίπεδο περιγραφικό, επιδημιολογικό και σε μια αναζήτηση του βιολογικού υποστρώματος στην ψυχική αρρώστια. Και παίρνω ως παράδειγμα την ταξινόμηση της ψυχικής νόσου στο παιδί, όπως παρουσιάζεται στο DSM-III, όπου ταξινομούνται ως παθολογικές αντιδράσεις οι οποίες συναντώνται σε πολύ μεγάλη ποσοστά του πληθυσμού των παιδιών και των εφήβων, γεγονός που σίγουρα δημιουργεί πρόβλημα και μόνο απ' αυτό το γεγονός. Είναι εντυπωσιακό, ότι, αν διατρέξει κανείς το φάσμα των διαταραχών, που πρωτοπαρουσιάζονται στη βρεφική και παιδική ηλικία, καθώς και στην εφηβεία, θα αναγνωρίσει σε κάποια απ' αυτές μια φάση της δικής του εξέλιξης ή των παιδιών που γνωρίζει. Κάτω από τις 11 κύριες κατηγορίες, περιγράφονται 44 «διαταραχές!» (DSM-III, A.P.A., 1980). Η συμβολή των ψυχολόγων σ' αυτού του είδους την προσέγγιση γίνεται μέσα από την υπερβολική χρήση των τεστ, είτε για διαγνωστικούς είτε για ερευνητικούς λόγους.

Το άλλο θέμα που νομίζω ότι δυσκολεύει την κοινή γλώσσα και προσπάθεια ανάμεσα στους ψυχολόγους και σε όσους εκπροσωπούν την επίσημη αυτή έκφραση της παιδοψυχιατρικής πρακτικής και έρευνας είναι στραμένο προς το βιολογικό χώρο. Μπορούμε να πάρουμε για παράδειγμα τον αυτισμό, για τον οποίο η έρευνα, στην Αγγλία και στις Η.Π.Α. τουλάχιστον, στρέφεται τα τελευταία χρόνια αποκλειστικά στην πιθανότητα να βρεθεί κάποιο γονίδιο υπεύθυνο για τη διαταραχή, και στη μελέτη των βιολογικών λειτουργιών του αυτιστικού παιδιού. Από την άλλη μεριά, η έρευνα για την αντιμετώπιση αφορά σχεδόν αποκλειστικά την ψυχοφαρμακολογία.

Φυσικά, δεν είμαι αντίθετη ούτε στη βασική έρευνα, αλλά ούτε και είμαι ειδική για να μιλήσω για την ψυχοφαρμακολογία. Πιστεύω, όμως πως, αν τους κλάδους της ψυχολογίας και της ψυχιατρικής ενδιαφέρει και η αντιμετώπιση και η θεραπεία του ψυχικού πόνου, δεν μπορούν παρά να συνεργαστούν σ' ένα επίπεδο, το οποίο είναι πέρα από την αποκλειστική βιολογική προσέγγιση.

Ο χώρος λοιπόν της έρευνας, αλλά και της κλινικής πρακτικής που αφορά στο παιδί, προσφέρεται ιδιαίτερα για μια τέτοια συνεργασία και προσέγγιση, κι αυτό γιατί υπάρχει και κοινωνικό αίτημα, και ερευνητικός στόχος, καθώς και πεδίο για κλινική εφαρμογή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

American Psychiatric Association. *Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders*. Third Revision. D.S.M.-III, Washington D.C., 1980. Ελληνική μετάφραση-επιμέλεια Σ. Ντώνιας και Ν. Μάνος. Θεσσα-

λονίκη, University Studio Press.

Bowlby J. The influence of early environment in the development of neurosis and neurotic character. *International Journal of Psychoanalysis*, 1940, 21, 154-178.

- Bowlby J. *Maternal care and mental health*. Geneva, W.H.O., 1951.
- Burlingham D. and Freud A. (1942) *Young children in war time*. Reprinted in A. Freud. *Infants without families: Report on the Hamstead Nurseries 1939-1945*. N.Y., I.U.P., 1973.
- Burlingham D. and Freud A. (1944) *Infants without families*. Reprinted in A. Freud. *Infants without families: Report on the Hamstead Nurseries 1939-1945*. N.Y., I.U.P., 1973.
- Cobliner W.G. L'école genevoise de psychologie génétique et la psychanalyse: analogies et dissemblances. Παράρτημα στο βιβλίο του R. Spitz. *De la naissance à la parole. La première année de la vie*. Paris, P. U.F., 1968, pp. 233-278.
- Drever J. (1952) *The penguin dictionary of psychology*. Revised by H. Wallerstein. Penguin Books, 1964.
- Freud A. The contribution of psychoanalysis to genetic psychology. In A. Freud. *Indications for child analysis*. London, Hogarth Press, 1969, 107-142.
- Hartmann H. and Kris E. The genetic approach to psychoanalysis. *The psychoanalytic Study of the child*, 1945, 1, 11-30.
- Hartmann H. (1950) Psychoanalysis and developmental psychology. In H. Hartmann. *Essays on Ego Psychology*. N.Y., I.U.P., 1964, pp. 99-112.
- Hellman I. Hamstead nursery follow-up studies: Sudden separation and its effect followed over twenty years. *The psychoanalytic Study of the child*, 1962, 17, 159-174.
- Klein M. (1935) A contribution to the psychogenesis of manic depressive states. In M. Klein. *Contributions to psychoanalysis*. London, Hogarth Press, 1973, 282-310.
- Klein M. Notes on some schizoid mechanisms. *International Journal of Psychoanalysis*, 1946, 27.
- Mahler M. Pine F. and Bergman A. *The psychological birth of the human infant. Symbiosis and individuation*. London, Hutchinson, 1973.
- Piaget J. La psychologie et ses rapports avec la psychanalyse de l' enfant. *Bulletin de la Société Alfreud Binet*, 1920, Nos 131, 132 et 133, 20, 18-34 et 41-58.
- Piaget J. *Jugement et raisonnement chez l' enfant*. Delachaux et Niestlé, 1924.
- Provence S. and Lipton R.C. *Infants in Institutions*. N.Y., I.U.P., 1962.
- Saussure R. de. Psychologie génétique et psychanalyse. *Revue Française de Psychanalyse*, 1933, 6, 364-403.
- Spitz R.A. Hospitalism: An inquiry into the genesis of psychiatric conditions in early childhood. I. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 1945, 1, 53-74.
- Spitz R.A. Anaclitic depression: An inquiry into the genesis of psychiatric conditions in early childhood. II. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 1946, 2, 313-342.
- Wolff P.H. The developmental psychologies of Jean Piaget and psychoanalysis. *Psychological Issues*, 1960, 2, 1. Monograph 5.